

4. Дедю А.А. Экологический энциклопедический словарь.-К.: Гл. ред. МСЭ, 1990. – 408 с.
5. Ивин А.А., Никифоров А.Л. Словарь по логике. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997.- 384 с.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка.- М.: Русский язык, 1986. – 797 с.
7. Петлін В.М. Закономірності організації ландшафтних фацій.- Одеса.: Маяк, 1998.- 238 с.
8. Преображенский В.С. Организация, организованность ландшафтов. – Препринт, 1986. – 20 с.
9. Преображенский В.С., Александрова Т.Д., Куприянова Т.П. Основы ландшафтного анализа.- М.: Наука, 1988. – 192 с.
10. Реймерс Н.Ф. Природопользование: Словарь-справочник.- М.: Мысль, 1990.– 637с.
11. Словарь ботанических терминов / Под общ. Ред. Дудки И.А.- К.: Наук. думка, 1984. – 308 с.
12. Философский словарь / Под ред Фролова И.Т.- 5-е изд.-М.: Политиздат, 1986. – 590 с.
13. Швец Г.И. Концепция природно-хозяйственных территориальных систем как новый аспект организации сельскохозяйственного природопользования // Физ. география и геоморфология. – 1989.- Вып. 36. – С. 14-18.

Summary:

The causes of the crisis state in physical geography and constructive geography are considered. A new approach is proposed to the understanding of the constructive geography contents, which is based on a constructive method. The new directions are proposed for the development of landscape studies, namely of constructive-ecological essence.

УДК 911.3:339.15 (477)

Валерій РУДЕНКО

**РОЗВИТОК ВЧЕННЯ ПРО ПРИРОДНІ ПРОДУКТИВНІ СИЛИ В
УКРАЇНСЬКІЙ ГЕОГРАФІЇ**

Дослідження творчої спадщини корифеїв української географії – В.І.Вернадського, Г.М.Висоцького, К.Г.Воблого, А.М.Краснова, С.Л.Рудницького, А.С.Синявського, П.А.Тутковського та ін. переконливо засвідчує, що рівень розвитку вчення про природні продуктивні сили у першій половині ХХ ст. був у теоретичному плані дуже високим і мав загальносвітове визнання. Під природними продуктивними силами розумілася потенціальна енергія, що використана або невикористана даним народом, яка визначає його можливі дії. Освоєння природних продуктивних сил розглядалося як основний елемент життя культурного людства.

Метою даного узагальнення є визначення основних напрямів, стадій, тенденцій формування географічних основ вчення про природні продуктивні сили, що розкрилися в обґрунтуванні загальних концепцій розвитку раціонального природокористування в Україні з початку до середини ХХ ст. Такий підхід є особливо важливим у наші дні, що віддзеркалюють як успіхи, так і прорахунки наших попередників в освоєнні природно-ресурсного потенціалу Вітчизни.

Всебічні, багатогранні та різнопланові географічні дослідження раціонального природокористування у першій половині ХХ століття в Україні в узагальненому вигляді за предметом, сутністю аналізу природних продуктивних сил можна звести до таких основних напрямів, як: компонентний, галузевий, комплексно-територіальний (або регіональний). В їх основі, безсумнівно, лежали початки молодої географії природних продуктивних сил (“продукційного потенціалу різної височини і значення”, “комплексу природних обставин”), що переживала період зародження і становлення в українській науці.

Безперечно, найрозвинутішою гілкою географічного пізнання продуктивних сил, раціонального природокористування в Україні у розглядуваний період був компонентний аналіз та оцінка природних ресурсів. У галузі мінеральних ресурсів її представляли насамперед такі всесвітньо відомі вчені, як: О.С.Вялов, В.І.Луцицький, В.В.Резніченко, М.Г.Світальський, В.О.Сельський, М.П.Семененко, В.С.Соболев, С.І.Субботін, Л.Г.Ткачук, Б.І.Чернишов; кліматичних ресурсів – П.І.Броунов, О.В.Клосовський, Й.Й.Косоногов, І.К.Половко, В.П.Попов, Б.І.Срезневський; водних – В.Б.Лебедев, А.В.Огієвський, Є.В.Опоков, С.М.Перехрест, Б.А.Пишкін, Г.І.Швець; земельних ресурсів – Н.Б.Вернандер, Г.М.Висоцький, Г.Г.Махів, О.Г.Набоких. П.М.Першин, О.Н.Соколовський. Видатними дослідниками конструктивної географії рослинних ресурсів були: М.І.Вавілов, А.М.Криштофович, Є.М.Лавренко, В.І.Липський, В.О.Поварницін, П.С.Погребняк, Г.І.Танфільєв, О.В.Фомін. Фауністичні ресурси у географічному аспекті вивчали: М.І.Андрусов, О.О.Борисяк, В.І.Крокос, М.В.Павлова, І.Г.Підоплічко.

У галузевому і комплексно-територіальному (регіональному) географічному напрямках раціонального природокористування у першій половині ХХ ст. працювали такі визначні фізико-географи, як: В.Г.Бондарчук, В.І.Вернадський, К.І.Геренчук, Г.П.Дубинський, П.К.Козлов, А.М.Краснов, О.М.Маринич, С.Л.Рудницький, П.А.Тутковський, О.С.Федоровський. М.Г.Холодний, О.Л.Чижевський, О.Ю.Шмідт; а серед економіко-географів та картографів особливо відзначились: Д.І.Богорад, А.Г.Вашенко, К.Г.Воблий, В.О.Геринович, О.Т.Діброва, О.А.Івановський, М.М.Кордуба, В.М.Кубійович, Г.О.Кривченко, Ф.Т.Матвієнко-Гарнага, І.Ф.Мукомець, М.М.Паламарчук, А.С.Синявський, О.М.Смирнов, І.П.Старовойтенко. О.І.Степанів, О.О.Сухов, І.А.Фещенко-Чопівський, П.І.Фомін, А.С.Харченко.

Звичайно ж, багато з вищеназваних, як і чимало інших не названих тут українських вчених були універсальними дослідниками, корифеями у близьких до географії науках – геології, геохімії, ґрунтознавстві, ботаніці, зоології, економіці чи екології, однак їх внесок у конструктивну географію природних продуктивних сил визначався чіткою географічною спрямованістю їх праць, націленістю на всебічне вивчення взаємозв'язків усіх компонентів природного середовища, пізнання їх генезису, закономірностей формування і змін під впливом як природних, так і антропогенних чинників у природно-ресурсних регіонах, обґрунтуванням прогнозів розвитку природних умов і ресурсів, розробкою конструктивних пропозицій по раціоналізації природокористування як на локальному, регіональному, так і на глобальному рівнях [1; 2; 5].

Характерними особливостями географічного обґрунтування раціонального природокористування у працях українських вчених першої половини ХХ ст. були: 1) активні спроби конструювання оптимального для людини природного середовища; 2) намагання оцінити доцільність здійснення перетворювальних заходів із врахуванням всієї сукупності наслідків; 3) не лише оцінка виявлених природних ресурсів та розміщення виробництва для їх освоєння, але й пропозиції по зміні характеристик компонентів природи з метою підвищення їх продуктивності; 4) розробка системи моніторингу природних продуктивних сил; 5) загострення уваги до географічних проблем управління взаємодією природи і суспільства [1; 3; 6 та ін.].

Дослідження українських вчених ґрунтувались на таких методологічних основах, як: діалектична єдність системи “природа-населення-господарство”, взаємозв'язок їх компонентів; особливості, принципи та закономірності взаємодії населення і природного середовища; знання законів природи, природних процесів та передбачення наслідків впливу на неї; активний вплив елементів технічного прогресу на інтенсифікацію всіх галузей природокористування; оптимістична оцінка можливостей перетворення природних умов і ресурсів за завчасно запланованою схемою-конструкцією [2; 3; 7 та ін.].

Конструктивно-географічні розробки у галузі природних продуктивних сил збагачуються новими поняттями, їх термінами і категоріями. Серед них: географічний поділ

праці, як один з наслідків просторової диференціації природи; “розміщення природних продуктивних сил”; “комплекс природних обставин”; “продукційний потенціал різної височини і значення”; “природно-історична продукційна база”; “обмеженість природних багатств, що є у розпорядженні людства”; “потенційний характер природних продуктивних сил”; “оволодіння силами природи для організації всього людства”; “природні багатства як засоби існування і природні багатства, що є засобами праці у виробництві, тобто сили потенційні і кінетичні”; “економічний ландшафт і економічний район” [2; 5; 6 та ін.]. Всю різноманітність визначень даних понять у літературі першої половини ХХ ст. в узагальненому плані можна розкрити через розуміння природних продуктивних сил у таких основних площинах: по-перше, вони є середовищем проживання і життєдіяльності людського суспільства; по-друге – це джерело природних ресурсів для виробничої діяльності людства; по-третє, природні продуктивні сили є просторовим фундаментом розвитку і розміщення суспільних і всезагальних продуктивних сил; і, нарешті, по-четверте, вони є складовою частиною природно-господарського (еколого-економічного) комплексу в усій складності процесів, що в ньому функціонують [1; 2; 6].

Активний творчий теоретичний пошук у галузі раціонального освоєння природних продуктивних сил в українській географії у першій половині ХХ ст. призвів до обґрунтування цілої низки наукових концепцій, виявлення відповідних законів та закономірностей. У переважній більшості вони характеризували тенденції та процеси розвитку окремих складових природних продуктивних сил – корисних копалин, кліматичних, водних, земельних, рослинних, фауністичних, природних рекреаційних ресурсів, їх використання в окремих галузях природокористування та на різних територіальних рівнях (загальнодержавному, регіональному, локальному). Разом з тим було започатковано формування концепцій, що мали комплексний характер і стосувалися загальних тенденцій у розвитку, раціональному освоєнні, охороні та відтворенні природних продуктивних сил. Безперечно, до їх становлення мали відношення як окремі географи-природодослідники, так і, нерідко, цілі групи, колективи вчених-одномумців. Саме тому, на нашу думку, чітке визначення часового інтервалу у з’яві тієї чи іншої наукової ідеї, як і її приналежність конкретному досліднику чи дослідникам в окремих випадках, безсумнівно, ще потребуватиме уточнення і додаткового вивчення.

До таких загальних концепцій розвитку і раціонального освоєння природних продуктивних сил, як нам бачиться, можна віднести:

1) Концепція самостійності та рівноцінності складових природних продуктивних сил, їх генетичного зв’язку з навколишніми природними тілами, умовами та їх постійного розвитку у просторі та часі [Г.М.Висоцький (1905), Г.Г.Махов (1930), С.Л.Рудницький (1914), П.А.Тутковський (1922)];

2) Концепція допустимих меж змін, що нав’язуються людиною природі: “Вони визначаються неможливістю виходу за межі тих закономірностей, що діють у природі” [М.Г.Холодний (1944)];

3) Концепція природозберігаючого освоєння природних продуктивних сил [Є.В.Опоков (1936), П.С.Погребняк (1949), Д.М.Соболев (1936)];

4) Концепція допустимих меж у цілеспрямованому перетворенні природних продуктивних сил [Д.І.Богорад (1941), Є.В.Опоков (1936), А.С.Синявський (1927)];

5) Концепція природних продуктивних сил Землі як прояву єдиного космічного процесу, закономірної нерозривності людської культури з іншими проявами життя природи (географічного синтезу) [А.М.Краснов (1912)];

6) Концепція періодичності всесвітньоісторичного процесу – геліотараксії – впливу сонячної активності на суспільну поведінку людей, вторгнення у сутність речей з благодіяльною для людства корекцією [О.І.Чижевський (1918)];

7) Концепція збереження генетичного фонду [П.К.Козлов (1949), Г.І.Танфільєв (1905) та ін.];

8) Концепція пріоритетності суспільних витрат на освоєння та раціональне використання природних продуктивних сил [В.І.Вернадський (1926)];

9) Концепція формування природоохоронних знань та світогляду [В.І.Вернадський (1911), І.А.Фещенко-Чопівський (1919)].

Звичайно ж, визначеними науковими концепціями далеко не обмежується спектр теоретичних географічних розробок у галузі раціонального освоєння природних продуктивних сил, природокористування, що склалися в українській географії у першій половині ХХ ст. Вони знайшли свій логічний розвиток у виявленні основних закономірностей просторової організації та функціонуванні природно-господарських територіальних систем, що потребуватиме додаткового висвітлення.

Література:

1. Вернадский В.И. Очередная задача в изучении естественных производительных сил // Научный работник. – 1926. – № 7-8. – С.3-21.
2. Вобль К.Г. Производительные силы Украины // Наукові записки Київ. інституту народного господарства: Техніка, економіка і право. – К, 1924. – №4-5. – С.126-149.
3. Естественные производительные силы УССР (Сборник очерков): материалы к построению пятилетнего и генерального плана: Вып. V. – Харьков: Издание Укргосплана, 1928. – 225 с.
4. Нариси економічної географії Української Радянської Соціалістичної Республіки. – Т. 1. – К.: АН УРСР, 1949. – 536 с.
5. Рудницький С. Досягнення географії України в десятиріччя Жовтневої революції // Вісник природознавства. – Харків, 1927. – № 5-6. – С.273-277.
6. Синявський А.С. Вибрані праці. – К.: Наук.думка, 1993. – 384 с.
7. Фещенко-Чопівський І.А. Природні багатства України: Сільське господарство та сільськогосподарська промисловість. – Ч. 2. – К., 1919. – 151 с.

Summary:

V.P.Rudenko. THE DEVELOPMENT OF THE DOCTRINE OF NATURAL PRODUCTIVE FORCES IN THE UKRAINIAN GEOGRAPHY

The investigation of creative leading figures of the Ukrainian geography – V.I.Vernadskyj, G.M.Vysoz'kyj, K.G.Voblyj, A.M.Krasnov, C.L.Rudnyzkyj, A.S.Synjavskyj, P.A.Tutkovskyj and others convincingly indicates that a level of development of the doctrine of natural productive forces in the first part of the XX century was in theoretical meaning very high and was generally recognized.

УДК 551.4: 911.2

Мирослава ПЕТРОВСЬКА

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ГЕОЕКОЛОГІЧНОГО ТА ЕКОЛОГО-ГЕОМОРФОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗІВ

Інтенсивний розвиток промисловості та сільського господарства, нераціональне і неконтрольоване використання природних ресурсів, підвищення рівня антропогенного навантаження на довкілля спричинюють непередбачені зміни його стану, який, у свою чергу, впливає на соціальні і демографічні процеси, здоров'я населення, напругу геоекологічної ситуації і стану довкілля.

У наш час все частіше виникає необхідність екологічної оцінки і прогнозу екостану різних регіонів як цілісних геосистем, а не тільки їх окремих компонентів. І хоча в географії нагромаджено певний досвід екологічних досліджень геосистем, проте узагальнюючих робіт,